

XALQ OG'ZAKI IJODI NAMUNALARI TAHLILIGA DOIR NAZARIY BILIMLARNI INTERFAOL METODLAR ASOSIDA O'RGATISH

Nurulloyeva Zumrat Amrullo qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Magistratura bosqichi 2-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'limda adabiyot fani, ilk bosqichlarda o'qitish metodikasi, xalq og'zaki ijodi, folklor adabiyoti tarixi va turlari.

Kalit so'zlar: adabiyot, metodika, xalq og'zaki ijodi, folklor, doston, ertak, maqol, matal

Mamlakatimiz o'z mustaqilligiga erishganidan keyin adabiyot o'qitish metodikasi ilmida ham keskin o'zgarishlar yuz bera boshladi. Xususan adabiy ta'lim oldiga ma'naviy komillik sari yuz tutgan avlodni shakllantirish vazifasini qo'ydi. Ma'lumki, Komil shaxs tarbiyalash yuki hamma zamonlarda adabiyotning zimmasida bo'lgan. Bu davr metodistlarining har biri mazkur vazifani o'z imkoniyatlari darajasida uddalashga harakat qilmoqdalar. Hozirgi sharoitda o'quvchilarni ham ruhan, ham aqlan, ham jisman yetuk qilib shakllantirish uchun milliy pedagogika ilmi va uzluksiz ta'lim amaliyotida oldingidan tamomila yangicha yo'sinda ish olib borish taqozo etilmoqda. Ta'limning dastlabki boshlang'ich bosqichi o'quvchilar ma'naviyatini shakllantirishda o'qish darslarining o'rni beqiyos. O'qituvchi tomonidan adabiyot kitoblaridagi asarlarni to'g'ri idrok etishga yo'naltirilgan o'quvchi mustaqil ishlashga, uqib o'qishga, o'zgalarning fikrlarini ilg'ashga, o'zi va boshqalarning tuyg'ular olamini kuzatishga va tuyishga o'rgana boradi

“Adabiy ta'lim konsepsiyasi”dagi yetakchi g'oyalar asosida adabiyot o'qitish bo'yicha “Davlat ta'lim standarti” yaratilib, unda turli sinflarning dastur va darsliklarida ko'zda tutilishi hamda o'quvchilar o'zlashtirishlari shart deb belgilangan bilim, ko'nikma, malakalar va ma'naviy sifatlarning minimal ko'rsatkichlari ham o'z ifodasini topdi. DTSning minimal talablar qismi ta'lim jarayonida qatnashayotgan sog'lom bola erishishi shart bo'lgan marra hisoblanib, u davlat tomonidan muayyan bosqichni bitirayotgan o'quvchiga qo'yiladigan talabni anglatadi. “Adabiy ta'lim standarti”da belgilangan mezonlarga tayanib yangidan tuzilgan “Adabiyot” dasturida maktabda adabiyot o'qitishning maqsadi yo'lida soha mutaxassislari tomonidan o'quvchi o'zlashtirishi lozim deb topilgan bilimlar tizimi aks etdi

Ma'lumki O'rta Osiyoning eng qadimiy xalqlaridan bo'lgan o'zbek san'ati va uning eng qadimgi turi hisoblangan xalq og'zaki ijodi, ayniqsa, uning etnik janri bo'lgan dostonlari g'oyat faxrli o'rin tutgan, mehnatkash xalqning g'oyaviy, axloqiy-ma'rifiy, ma'naviy takomilida xalqning asrlar davomida hayotiy tajribalari, ozod va farovon hayotga intilishlari, adolatsizlik va xaqsizlikka qarshi qarshi kurash o'z ifodasini topgan. Shu ma'noda asrlar davomida sayqal topib, avloddan avlodgano'tib kelayotgan o'zbek xalq dostonlari ijtimoiy taraqqiyot bilan bog'liq bo'lib, xalq hayotida turli davrlarda sodir bo'lgan ijtimoiy-iqtisodiy va axloqiy qadriyatlarni, marosim va urf-odatlarni o'zida jamlagan boy va mukammal manbadir. Binobarin, bu manbani har jihatdan o'rganib, ulardan foydalanib, an'anaviy qadriyatlarni, muhim g'oyalarni umumlashtirib va ular asosida yosh avlodni tarbiyalashda istiqloq mafkurasini yaratishga kirishilgan hozirgi davrda g'oyatda muhimdir. Xalqimiz bag'ridan ajoyib iste'dod sohiblari yetishib chiqqan. Ularning orzu istaklari, ular yaratgan terma va dostonlarda ona allalari va o'yinlarida o'z ifodasini topgan. Maqol va matallar, ertak va afsonalar, latifa va topishmoqlar hamda qahromonlik dostonlariga xalqning aql-zakovati, orzu havasi, ruhi va irodasi singdirilgan. Dostonchiligimizning o'ziga xosligidan biri jahon xalqlari madaniyatiga qo'shgan katta hissa-undagi turkum dostonlarining yaratilishidir. Jumladan, o'zbek folklorining "Alpomish", "Go'ro'g'li", "Rustamxon" kabi turkum dostonlarga birikkan asarlarning har biri yuksak darajadali bilan ajralib turadi.

Xalq ijodi — xalq ommasining badiiy, ijodiy-amaliy va havaskorlik faoliyati; an'anaviy moddiy va nomoddiy madaniyatning xalq og'zaki badiiy ijodi (folklor), xalq musiqasi (musiqqa folklori), xalq teatri (tomosha san'ati), xalq o'yinlari (raqs), qo'g'irchoqbozlik, dor va yog'och oyoq o'yinlari (xalq sirki), xalq tasviriy va amaliy bezak san'ati hamda texnikaviy va badiiy havaskorlik kabi ijodiyot turlari. Yaratilishi va ijodiy jarayonida ko'pchilikning ishtiroki bo'lgan xalq ijodining turlari xalq turmush tarzi, yashash sharoitlari, ijtimoiy mehnat darajasiga moyil ravishda shakllanib, avloddan avlodga, ustozdan shogirdga o'tib, doimiy ravishda mukammallashib, sayqallashib, tobora an'anaviylashib borgan va nihoyat, kasbiylik (professionallik) xususiyatiga ega bo'lgan, jonli ijro sharoitlari va kundalik amaliyotda bizgacha yetib kelgan. Shuningdek, Xalq ijodining bir qator qadimiy namunalari yozma manbalarda, tarixchi va yozuvchilarning asarlarida, qoyatoshlarda (Sarmishsoy, Zarautsoy rasmlari kabi), arxeologiya va arxitektura yodgorliklarida, uy-ro'zg'or buyumlarida saqlanib kelgan.

Xalq ijodi namunalarida xalqning turmush tarzi, ijtimoiy va maishiy hayoti, mehnat faoliyati, tabiat va jamiyatga qarashlari, e'tiqodi va diniy tasavvurlari, inson va

olamga nisbatan his-tuygʻulari, badiiy olami, bilim darajasi, baxtli va adolatli zamon haqidagi oʻy-fikrlari oʻz ifodasini topgan. Xalq ijodi qadimdan rivojlanib kelgan jamiyat taraqqiyoti va mehnat taqsimotining kuchaya borishi bilan xalq ijodi janrlariga nisbatan ayrim isteʼdodli shaxslarning ixtisoslashuvi osha borgan. Shu tariqa baxshilar, masxarabozlar, qiziqchilar, qoʻgʻirchoqbozlar, raqqoslar, mashshoklar, naqqoshlar, kulollar, oʻymakorlar, kashtadoʻzlar va boshqa sanʼatlar yuzaga kelgan, korfarmon va ishboshilar paydo boʻlgan. Ammo uning yaratilishi va oʻzlashtirilishida koʻpchilikning ishtiroki, har bir ijro yoki amaliyot qadimdan qaror topgan mustahkam anʼanalar doirasida voqe boʻlishi saqlanib kelgan. Har qanday badiha, ijodiy xatti-harakat, yangilik barqaror anʼanalar va ustoz shogird munosabatlari doirasida roʻy bergan. Bir tomondan, anʼanalarning oʻzi rivojlana borgan, ikkinchi tomondan, har bir ijro yoki amaliyot davomida oʻzgartirishlar, yangiliklar kiritilgan, yangi asarlar, variantlar yuzaga kelgan. Qay birlari unutilib, ijro va amaliyotdan tushib qolgan.

Xalq ijodi professional sanʼatning yuzaga kelishi va rivojida katta oʻrin tutadi. Oʻz navbatida, professional sanʼat ham xalq ijodi rivojiga taʼsir koʻrsatib, uni boyitib kelmoqda. Jamiyatda xalq ijodi namunalarini saqlash va rivojlantirish, yoʻqolganlarini tiklash ehtiyoji oʻzining estetik talablarini qondirish, yaxshi yashash va hayotini mukammallashtirishga boʻlgan intilishidan kelib chiqqan. Bugungi kunda xalq ijodini saqlash va rivojlantirish uchun katta imkoniyat va sharoitlar yaratilgan. Umum davlat miqyosidagi muzeylar va qoʻriqxonalarining ishlayotganligi, xalq ijodi namunalarining ilmiy oʻrganilishi va nashr etilayotganligi, koʻplab folklor etnografik ansambllarning mavjudligi, badiiy havaskorlikni yuksaltirishga qaratilgan tadbirlarning amalga oshirilayotganligi buning tasdigʻidir.

Xalq ogʻzaki badiiy ijodi (folklor). Inson nutqi shakllanishi bilan xalq ogʻzaki badiiy ixodining qad. tur va janrlari ham qorishiq holda yuzaga kela boshladi. Kishilik badiiy tafakkurining turli shakllarini oʻz ichiga olgan bu sinkretik ijod namunalari ibtidoiy inson maishati va faoliyatining barcha jihatlarini bilan mahkam bogʻlangan boʻlib, qadimgi odamlarning diniy eʼtiqodiy va mifologik qarashlarini, boshlangʻich ilmiy (empirik) bilimlarini, tabiat va jamiyat haqidagi tasavvurlarini aks ettirgan. Biroq qadimiy folklorning bunday namunalari bizgacha yetib kelmagan, balki ularning izlari va ayrim qismlari xalqning yashash va turmush tarzi bilan bogʻliq turlituman tasavvur va qarashlarida, xalq urfodatlarini, udumlari, marosimlari, bayramlari tarkibida, baʼzi bir yozma manbalarda, keyingi davrlarda yozib olingan folklor asarlarida qoldiq holidagina saqlanib qolgan. Yozuvning yuzaga kelishi natijasida xalq ogʻzaki badiiy ijodi bilan tarixan bogʻliq adabiyot xam paydo boʻldi. Badiiy matnning ayrim ijodiy (yozuvchi,

shoir, dramaturg) faoliyat bilan bog‘lanishi, muayyan ijodiy harakat sifatida yozuv bilan mustahkamlanishi adabiyotning asosiy xususiyati bo‘lib, insoniyat badiiy tafakkuri taraqqiyotidagi o‘ziga xos burilish nuqtasidir. Adabiyot o‘zining taraqqiyoti davomida folklordan barcha estetik tushunchalar va badiiy shakllarni olganligiga qaramay, o‘ziga xos badiyat qonuniyatlari asosida mustaqil ravishda rivojlana bordi. So‘z san‘atining mustaqil turi sifatida folklor ham u bilan birgalikda yonmayon yashab keldi. Chunki kishilik jamiyatining umumiy estetik talabi va ehtiyoji uzoq yillar davomida faqat adabiyot bilan emas, balki folklor bilan ham mustaxkam bog‘liq bo‘ldi. So‘z san‘ati bu 2 turining mustaqil rivoji, adabiyot va folklor asarlari yaratilgan ijtimoiy muhitdagi faktlar, ijodiy jarayonning xilma xilligi ularning o‘zlariga xos spetsifik xususiyatlarini yanada kuchaytirdi. Natijada adabiyot va folklor o‘zlariga xos muayyan estetik tizim, janrlar tarkibi, badiiy xususiyatlarga ega bo‘lgan so‘z san‘atining mustaqil 2 turi — og‘zaki va yozma turi sifatida rivojlanishda davom etdi.

Yaratuvchilik va ijrochilik jarayonining og‘zakiligi va unda ko‘pchilikning ishtirok etishi (jamoaviylik) xalq og‘zaki badiiy ijodining asosiy xususiyatidir. Uning an‘anaviylik, o‘zgaruvchanlik, variantlik, ommaviylik, anonimlik (muallifining noma‘lumligi) kabi ko‘pdan ko‘p belgilari folklorga xos ijodiy jarayonning ana shu bosh xususiyati doirasida namoyon bo‘ladi. Folklor namunalari og‘zaki yaratilib, ajdodlar va avlodlar aloqadorligida og‘zaki tarqalar hamda ommaviy repertuardan keng o‘rin olar ekan, bunda badiiy shakllarning barqarorligi (turg‘unligi), matndan matnga o‘tuvchi umumiy o‘rinlarning qat‘iylashganligi, o‘xshash sayyor syujetlarning ko‘pligi imkoniyat yaratadi. Har bir ijodkor va ijroda an‘anaviy asardagi nimalardir o‘zgaradi, nimalardir avvalgisidan boshqacharoq talqin etiladi, nimalardir qo‘shiladi yoki tushib qoladi. Bunday o‘zgaruvchanlik ijtimoiy muhit, maishiy sharoit, eshituvchilar talabi va ijrochi (ijodkor) salohiyatiga bog‘liq. Lekin har qanday o‘zgarish, ijro davomidagi qayta ijod asrlar davomida kagiylashgan puxta an‘analar doirasida sodir bo‘ladi. Demak, jonli og‘zaki an‘ana doirasidagi badihago‘ylik folklor asarlarining ko‘p variantlarida tarqalishiga olib keladi.

O‘zbek folklorining so‘z san‘atiga asoslangan janrlar tizimi doston, ertak, qissa, rivoyat, naql, afsona, mif, lof, latifa, marosim folklori, bolalar folklori, og‘zaki drama, maqol va hikmatli so‘zlar, afsun, avrash, olqish va qarg‘ishlardan iboratdir. Folklor har bir xalqning ma‘naviy boyligi hamda ulug‘ qadriyatidir. Insonning ma‘naviyatini yuksaltirishda xalq og‘zaki ijodining o‘rni haqida gap ketar ekan, aslida, bu jarayon bolaning tug‘ilishidan boshlanadi. Onalarimiz, momolarimiz aytgan allalar, ertaklar, tez aytishlar, maqollar va qo‘shiqlar bolaning tili va dunyoqarashi shakllanishida alohida ahamiyat kasb etadi. Har bir yosh vakillarini birday qiziqtiruvchi xalq o‘yinlari esa

bolaning ham aqlan, ham jismonan ulgʻayishida muhim omillardan biri hisoblanadi. Shuningdek, har bir xalqning til boyligi birinchi navbatda, uning folklorida namoyon boʻladi. Biror bir xalqning qanday xalqligini bilish uchun uning xalq ogʻzaki ijodini oʻrganish zarur. Folklorida xalqning til imkoniyatlari, mushohada tarzi, ijodiy quvvati aks etgan boʻladi. Alloma Hodi Zarif: Folklor asarlarining ilmiy va badiiy qiymati ularning lugʻat boyligi bilan belgilanadi degan edi. Barcha davr tilshunoslarini xalq poetik ijodini oʻrganish qiziqtirib kelgan. Mahmud Koshgʻariy zamonidan to bugungi kunga qadar xalq ogʻzaki ijodi haqida nimaiki aytilgan boʻlsa, bularning bari buyuk merosni oʻrganishga oʻzining munosib ulushini qoʻshgan. Folklor ijod namunalari xalqning boyligi hisoblanar ekan, ularni oʻrganish ham hamma vaqt dolzarb masalalardan biri boʻlib kelgan. Xalq ogʻzaki badiiy ijodini oʻrganuvchi fan folklorshunoslik yoki folkloristika deb yuritiladi. Shu maʼnoda folklorshunoslik asoslari qadimgi dunyo estetik tafakkuriga borib taqaladi. Qadimgi dunyo sayyohlari va tarixchilarining afsona va rivoyatlar, turli urf-odat va marosimlar haqidagi qaydlari, yozuvchi va bastakorlarning folklor toʻgʻrisidagi ilk fikrlari folklorshunoslik uchun muhimdir. Barcha davrlarning oʻziga xos urf-odat va madaniyati shakllanishi natijasida folklorshunoslik ham darajama daraja oʻsib borgan. Arab xalifaligi hududlaridagi xalqlar ertak va rivoyatlarining yigʻindisi boʻlmish —”Ming bir kecha kitob”ini ham folklor namunalari yigʻishda oʻziga xos tajriba deyish mumkin. Folklor atamasini 1846- yilda ingliz olimi Uilyam Tomas taklif qilgan boʻlib, u “xalq donolig”i degan maʼnoni anglatadi. Dastlabki vaqtlarda el adabiyoti, xalq adabiyoti, ogʻzaki adabiyot, xalq ogʻzaki ijodi deb yuritilib kelingan oʻzbek xalq ogʻzaki poetik ijodi Hodi Zarif ijodidan boshlab, yaʼni 1935- yildan eʼtiboran Oʻzbek folklori nomi bilan ishlatiladi. Xususan, folklor namunalari hisoblangan Toʻmaris, Shiroq kabi afsonalar, Alpomish, Ravshan, Kuntugʻmish kabi dostonlar, Malikai Husnobod, Uch ogʻa-ini botirlar kabi ertaklar, lirik qoʻshiqlar, marosim va mehnat qoʻshiqlari hamda boshqa ogʻzaki ijod namunalari oʻzbek xalqi qadriyatlarining ajralmas qismidir. Folklor barcha sanʼatning boshlanishi, sarchashmasi, shu sababli ham boshqa koʻpgina sanʼatlar u bilan uygʻunlikka ega, shuning bilan birga hech biriga oʻxshamagan oʻziga xosligi bilan alohida ajralib turuvchi sanʼat turidir deb taʼkidlagan edi folklorshunos olim Jabbor Eshonqulov darhaqiqat, buni tan olmasdan ilojimiz yoʻq chunki xalqimiz madaniyatining eng dastlabki kurtaklari folklor namunalari orqali koʻrinadi. Bugungi kunda maʼlumki, shaxsni tarbiyalashda uning ruhiy holatiga taʼsir qilmasdan samaraga erishib boʻlmaydi. Xalq ogʻzaki ijodida avlod tarbiyasi aynan ana shu usuldan foydalangan holda amalga oshiriladi. Dostonlarimizning bosh qahramonlariga aylangan jasur va mard oʻgʻlonlar va barno va iboli qizlar timsoli hech bir oʻquvchini eʼtiborsiz

qoldirmaydi. Ularning qilgan xatolari orqali yoshlarga to'g'ri yo'lni tanlash kerakligi uqtiriladi. Nafaqat dostonlarimiz tarbiyaviylik ahamiyati jihatdan folklorshunoslikda maqollarning ham ahamiyati salmoqli darajadadir.

Xalq og'aki ijodini o'quvchilarga turli xil interfaol metodlar asosida tushintirish mumkin. Jumladan 5-sinf o'quvchilariga xalq maqollarini tushintirishda quyidagi metodlardan foydalanish mumkin:

“So`z zanjiri” o`yini

“So`z zanjiri” o`yinini nafaqat ona tili darslarida, balki adabiyot darslarida ham qo`llash mumkin. O`quvchilarga xalq maqollarini yodlatishda va dars qiziqarli o`tishida ko`maklashadi. Bu o`yin og`zaki bo`lganligi sababli o`quvchilar hamda o`qituvchining diqqatli bo`lishini talab qiladi. O`quvchilar tomonidan ayrim maqollar takroran aytilishi mumkin, bu holatda o`qituvchi ularni ogohlantirib turishi kerak.

Topshiriq namunasi:

Avval o`yla, keyin so`yla.

Aytilgan so`z – otilgan o`q.

Qazisan, qartasan, asli zotingga tortasan.

Nonni katta tishlasang ham, gapni katta gapirma.

Achchiqni achchiq kesar . . .

“Qofiyadoshini top” o`yini

Bu topshiriq o`quvchilarga nazariy ma'lumotlardan qofiya turlari: och qofiya va to`q qofiyani tushuntirishga yordam beradi.

Bu topshiriqda o`quvchilar bir necha guruhlariga bo`lingan holda ishtirok etishadi. Har bir guruhga alohida so`z beriladi. So`z berishda o`quvchilarning yoshi va sinfi inobatga olinishi lozim. Topshiriqni bajarish uchun ikki yoki uch daqiqa vaqt beriladi. O`quvchilar navbatma-navbat chiqib qofiyadosh so`zlarni sinf doskasiga yozib borishadi. Topshiriq oxirida eng ko`p qofiyadosh so`z topgan guruh g`olib bo`ladi. Yoki o`quvchilarga maqollardan namunalar beriladi va qofiyadosh so`zlarni topish vazifasi yuklanadi.

Topshiriq namunasi: “Ona bilan bola, gul bilan lola

Birinchi guruh: ona, bola

Ikkinchi guruh: gul, lola

Xulosa qilib aytganda, xalq maqollari yordamida o`quvchilarida mehnatsevarlikni shakllantirishda mehnatning ahamiyati kattadir. Bolalar o`z - o`ziga xizmat qilish, o`qiyotgan joylarini belgilash uchun bo`ladigan xatchup, qutichalar, sanash materiallari, daftar jildlari kabi o`zlari uchun foydali bo`lgan narsalarni

tayyorlash bilan shug'ullanayotganlarida ularda bir - biriga yordam berish fazilatini tarbiyalashga katta e'tibor berish kerak. Chunonchi, sinf xonasini tozalash, maktab tomorqasida ishlash, sport maydonchasini supurish, o'zlaridan kichik o'quvchilar uchun foydali narsalar tayyorlash va boshqalar bu yoshdagi o'quvchilarning bajarish uchun kuchlari yetadigan ijtimoiy - foydali ishlardir. Umuman, boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'z mehnatlari bilan tevarak - atrofdagi boshqa odamlarga foyda keltirishlarini sekin - asta anglay boshlaydi. Bu esa bolalarda g'ururlanish, shodlanish va o'z ishidan mamnun bo'lish tuyg'ularini shakllantiradi. Aslida, aynan mana shu tuyg'ularni kichik yoshdagi o'quvchilarda mustahkamlanib borish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev.Sh.M.Yangi O'zbekiston strategiyasi.2021.
2. Abduqodirov A. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish muammolari.2017
3. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat.-2008
4. Madayev.O,T.Sobitova.Xalq og'zaki poetik ijodi.-Toshkent,Sharq.2010
5. Zaripov K. Yangi pedagogik texnologiyani tatbiq etish bosqichlari.2014
6. O'zbek xalq og'zaki ijodi bo'yicha tadqiqotlar.7-kitob.O'zbek folklorining epik janrlari.-T.:Fan,1981